

O Pandigueiro nas Terras de Trives

Por Miguel Losada

A existencia da figura do Pandigueiro nas montañas orientais de Galicia en tempos históricos recentes vén sustentada nas testemuñas directas —entre as que teño que incluír a miña propia— e nun difuso fato de acenos culturais que, en conxunto, constitúen apenas unha proba indiciaria do alcance, significado e continxencia da figura do Pandigueiro entendido como personaxe habitante do imaxinario popular que adoitaba traerlles agasallos ós nenos contra a fin do ano.

Neste sentido o Pandigueiro pertence ó grupo de figuras semellantes, o dos pródigos arquetípicos con valor normativo, que teñen unha ampla distribución por todo o continente europeo. Dentro deste elenco de personaxes destaca a recente —século XIX— recreación do san Nicolás dos inmigrantes holandeses en Norteamérica que foi posto ó día grazas ó talento literario de J. Washintong Irving¹ no 1809, e outros como Henry Livingston Jr. ou, probablemente, o sacerdote Clement C. Moore coa súa publicación no xornal *The Sentinel* no 1823 dun relato con valor fundacional² e descritivo da función da personaxe. Os debuxantes Thomas Nast a finais do XIX e Habdon Sundblom no 1931, descendente de inmigrantes finlandeses, fixaron a vixente fasquía da personaxe que foi derivando dende a dun trasgo europeo, pequecho e delgado, cara á actual que ben coñecemos.

¹ *A History of New York from the Beginning of the World to the End of the Dutch Dynasty*. http://en.wikipedia.org/wiki/Washington_Irving

<http://books.google.es/books?id=v98hAAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=es#v=onepage&q&f=false>

² Visit from St. Nicholas http://en.wikipedia.org/wiki/A_Visit_from_St._Nicholas

O Apalpador das serras lucenses; o Esteru ou as Anjanas que traen agasallos ós nenos polo Nadal, documéntanse en Cantabria, do mesmo xeito e ocupando o mesmo espazo mitolóxico que o Olentzero vasco, ou o Angulero en Asturias. No resto de Europa verifícase a presenza de diferentes figuras equivalentes como o Téalapó en Hungría, Moç Craciun en Romanía, Joulupukki en Finlandia, Weihnachtsmann en Alemania, Julemanden e Julenissen en Dinamarca e Noruega, etc.

Isto é, a existencia da figura ou función representada por todos estas personaxes e outras semellantes, constátase por toda Europa. As súas características son semellantes e basicamente as mesmas polo que as aparentemente diversas estruturas significantes acubillan un mesmo significado. Son pois, a mesma cousa.

A lembranza, xa que xa non presenza efectiva do Pandigueiro é plenamente coherente dentro deste contexto cultural, e a súa desaparición fronte o pulo doutras propostas é tamén a evolución histórica esperable nunha tradición que elabora o seu discurso dentro dos parámetros da invernia, a importancia das interrelacións sociais para supervivencia e o que poderíamos definir como o carácter mitopoiético da finitude estrutural dos recursos.

Deste xeito o Pandigueiro cedeu espazo ou presenza social, tal e como fixeron as demais versións continentais do mito invernal, solsticial e promisorio, cando as sociedades tradicionais nas que tiña o seu cometido foron indo á valga durante os séculos XIX e XX. Neste escenario deviñeron redundantes e, sobre todo, menos pródigas e promisorias fronte a outros modelos “omnipotentes” e sublimados que, cómpre salientar, tamén foron recreacións pola vía da reutilización dos elementos esenciais da personaxe.

Mais a desaparición destas entidades foi mais aparente que efectiva. No novo contexto de crise ou creba do paradigma imperante nos dous séculos anteriores e que exhibiu o fetiche da abundancia esencial fronte ó tradicional da solidariedade, semellan rexurdir as vellas figuras locais se cadra como unha manifestación da ideoloxía de fondo das vellas, moi vellas, sociedades europeas. O pensamento autárquico e con il a posibilidade de repregamento cara a posicións de seguridade, as non especulativas logo, podería estar detrás do fenómeno da volta da ollada cara o próximo e o razoable en tanto que comedido.

Así pois e se o consideramos, polo exposto anteriormente, como un mito factible, podemos cuestionármolos a súa posibilidade ou remanencia etnográfica e antropolóxica.

Unha constante destas figuras é a tendencia a vencellalas coa personaxe dun “santo”. No caso do Pandigueiro, cómpre salientar que tamén neste aspecto existe un referente próximo conspicuo e activo que cumpre o rol de redistribuidor inmediato dos referentes míticos que adobían á personaxe.

San Mamede, cunha ampla representación europea como advocación e cunha fonda presenza no parroquial galego, é o santo que dá nome a unha das mais senlleiras serras do Macizo Central Ourensán. A súa haxiografía conta como no século terceiro ou cuarto o neno santo chegará a selo triplemente, no sentido de que tanto o seu pai, Teodoto, coma a súa nai, Rufina, tamén o foran. Ademais ven retratado como un triplemente orfo xa que nacería prematuro, ficaría orfo da nai e logo de seren adoptado por unha rica viúva, Ammia, ficaría tamén orfo dela.

Seica foi pastor, no entorno da Cesarea Mazaca, no Asia menor, actualmente a cidade de Kayseri na Capadocia turca, que entre outras moitas influencias, debeu ter tamén a dos gálatas da Galacia coa que cando menos lindaba. Os Gálatas foron galos segundo as fontes clásicas, como as noticias de Pausanias, a onomástica céltica da carta ós Gálatas de San Pablo, ou as afirmacións de San Xerónimo, filólogo e Pai da Igrexa, segundo as que estes falaban aínda no século V d.C., un dialecto galo semellante ó de Tréveris³.

O caso é que, morto o bispo da Cesarea, o neno santo Mamede (Mamet, Mamés, Mamas e outras denominacións pan e perieuropeas) predicou o evanxeo no monte, ós animais. Estes tiñan conta dil, amamantábano dábanlle mel e protexíano dos perigos ou da intemperie.

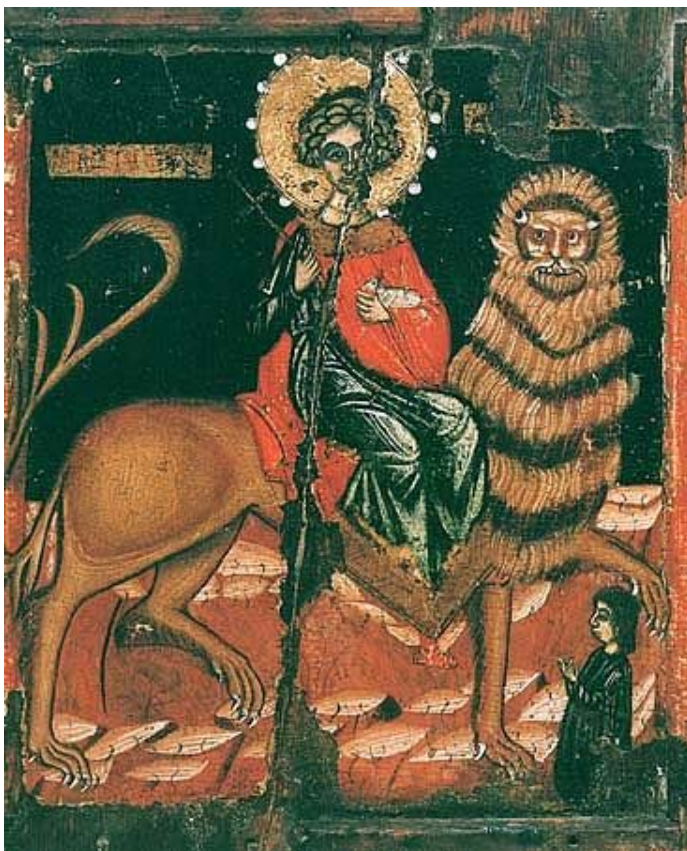
Preso polas súas prácticas foi martirizado co ecúleo, lume, fame, formigas e botado ós leóns do circo que son amansados polo neno. Nunha nova tentativa homicida, é destripado cun tridente mais Mamede recolle as súas tripas e fuxe cara unha cova na que remata decapitado por orde da

³ Philip Freeman: The galatian language. A comprehensive survey of the language of the ancient celts in Greco-Roman Asia Minor. Ed. Mellen Press. 2001.
William M. Ramsay: Historical commentary on Galatians. Ed. Mark Wilson. 1997.

prefectura romana, segundo as diferentes fontes⁴. Esta cabeza-reliquia estaría depositada na catedral de Langrés, Francia, consagrada ó santo, dende 1204 ou 1205 cando foi levada aló polos cruzados.

Orixinariamente, a súa festa na Cesarea da Capadocia era o primeiro día do ano novo, precedida dunha vixilia solemne e tamén tiña unha segunda festa no Domingo *in albis*, chamado de Quasimodo e Octava de Pascua. Nela os fieis son comparados cos nenos neonatos posto que para eles a fe cristiá representaría o leite espiritual⁵.

Adoita seren representado a cabalo dun león, e cun año no colo.

Icona Ortodoxa grega. S.XVII, Creta.

<http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/0/0c/Mamant.jpg/200px-Mamant.jpg>

⁴ Homilías de san Basilio, san Gregorio. Diversas “passios” coma as de Valafrido Strabone, -Himno adicado ó santo- ou a “vita” do obispo Godofredo de Langres, cidade na que a catedral está consagrada a San Mamet.

⁵ Antífona ad introitum. Epistola1. Petri II,2: “Quasi modo geniti infantes alleluja: rationabile sine dolo lac concupiscite: ut in eo crescatis in salutem.” Como os neonatos ansiade o leite (do espírito) sen engano (verdadero ou inocente) de xeito que medredes en saude. No orixinal en grego, biblia quinquaginta, emprégase a palabra “logikós” do “logos” que foi verquida ó latín como “rationabile”. Tamén na cuarta edición correxida da edición de R. Weber a forma “Quasi modo” foi substituída por “Sicut modo” e “rationabile” veu a “rationale”.

A figura do felino —símbolo da maxestade mais tamén do “ouro subterráneo” ou “sol subterráneo”— cabalgado polo santo Mamede, ou Mamas, pola súa relación co leite e cos peitos xa que logo, remite sen dúbida ás ancestrais figuras das Lamias ou seres temibles moitas veces semiserpentiformes que moran en covas, penedos ou fontes onde adoitan manifestarse peiteando a cabeleira cun peite de ouro mentres agardan polos mozos, preferentemente, para levalos ó submundo, devoralos e /ou, beber o seu sangue. Moitas veces aparecen en contextos narrativos nos que o compromiso matrimonial é un elemento esencial do discurso simbólico.

Courtesy of Special Collections, University of Houston Libraries. UH Digital Library.

http://digital.lib.uh.edu/cdm4/item_viewer.php?CISOROOT=/p15195coll18&CISOPTR=156

A converxencia no significante e no significado coa moura galega é pois, mais que notoria. Deste xeito o culto ó santo, tan común⁶ en Galicia, puidera terse espallado dun xeito fluído sobre a base da converxencia coas estruturas mitolóxicas preexistentes e facilitando á reconfiguración da imaxe popular cara a fasquía e atributos simbólicos do neno santo.

A relación explícita deste cos nenos, a prodigalidade, a fin do ano, o bandullo, o leite, as mouras e o mundo baixo terra cos seus tesouros moitas veces presentados como agasallos na tradición oral, puido ter un efecto antropolóxico de homologación que habilitou ó santo como valedor dos nenos fronte as penurias e que puido ter certos acenos “de ida e volta” xa que o contacto cos gálatas da Anatolia puido inducir a incorporación de elementos procedentes da tradición atlántica europea que séculos despois retornaron conservando unha semellanza “de familia”.

No caso do Pandigueiro das serras orientais galegas temos como dixemos antes, unha serie de indicios lingüísticos e etnográficos que puideran ter orixe nestas circunstancias. Entre eles podemos ver como inda hoxe ten presenza na zona o adxectivo “pándigo” como denotativo do comportamento inxenuo, pouco asinado e semellante ó propio dun neno. Nesta bisbarra e cando se quere aloumiñar ós nenos é común facer o aceno de cheirarlles o bandullo para “saber o que comiches”. Doutra banda, o leite con purgazos —castañas secas cocidas— é unha comida con importante prevalencia na gastronomía local.

Conta a tradición popular recollida precisamente no pobo de San Mamede da Pobra de Trives, que o santo baixou do ceo, no alto da serra, nunha nube. Tropezou, ó caer, nuns penedos e cas galochas que levaba atronou o mundo. Viviu nunha cabana que fixo e as corzas dábanlle de mamar, os lobos o gardaban e todos se xuntaban para que tivera calor. Así estivo e na serra do seu nome, alta, brava e cuberta xeralmente de neve segundo a descrición do Licenciado Molina⁷, fica a súa fonte e a súa cova.

Así pois este pándigo, este inocente como un neno, este santo señor dos animais, baixaría da serra para esconxurar o mal do bandullo, a fame, dos nenos, inocentes coma el, traendo leite, castañas e gando propiciatorio: as

⁶ No Nomenclator da Xunta de Galicia 2010 aparecen mais de 800 parroquias, dun total de 3792, baixo a advocación de San Mamede. www.xunta.es/nomenclator/index_c.htm

⁷ Descripción do reino de Galicia

figuriñas de animais feitos da madeira branda coma o amieiro, cocida para que non rache logo de seca, cos que convocar á fartura e afastar a necesidade.

No derradeiro día do ano 1973 ou 1974 nun lugar da bisbarra das altas terras de Trives e nunha casa na que había un neno duns seis ou sete anos, o Pandigueiro petou na porta.

Pucha, chaqueta dun traxe, camisa e chaleco. Pantalón de tergal e galochas vellas. Os ollos da cor dunha nube de outono e as mans grandes nun corpo achacío, delgado e seco como unha trabe vella. O señor Vitorino, así lle chamaban, encargábase de botar e acomodar unhas vacas que eran a facenda doutro home e que vivían, na corte por baixo da casa á que viñera de criado. Falou na porta co meu pai e dos petos tirou dúas ou tres figuriñas feitas á navalla. Eran como animalíños redondechos, pateños e bandullentos que me deu coas dúas mans abertas e xuntas ó tempo que dicía “eis o pandigueiro ei che vai!”. Aquela tarde a miña nai deume de postre unha cunca de castañas secas cocidas no leite. A hora de deitarse foi a de sempre. Cedo.

Tardei aínda ben días en voltar ver o señor Vitorino. Cando o vin fixo como que me cheiraba no bandullo dicindo que ia saber o que comera. Concluíu que si, que comera leite con purgazos. Aquel ano criárame ben.

Algunha outra vez os veciños como o señor Casiano e o señor Paco da Ponte Navea ou a Señora Martina da Pena Folenche fixeron algunha alusión ó feito de cheirarme o bandullo para saber o que comera relacionando esta actitude coa palabra Pandigueiro.